

Fancsika, egy XVI. század végén elpusztult északbihari falu

A debreceni Nagyerdőt és Apafáját a városlakók a XV. század során földesúri adománylevéllel nyerték el, de még nem tulajdonul, hanem csak használatra. A város XV—XVIII. század alatt kialakult hatalmas határán viszont mindig külön birtokrészekként kezelték a településtől keletre fekvő homoki erdőt. Kettős hasznuk volt. A századok során növekvő népesség faszükségletét — tűzifa, építőanyag, szerfa — biztosították, ugyanakkor a ligetes erdőkön jelentős területű kaszálók, majd szántók is voltak. Ezek a XVIII. század második harmadától egyre nagyobb számban települtek jószáglegeltető szállások. A polgárok az 1820-as évektől pedig már nemcsak aklot, karámot, pásztorkunyhót emeltek, hanem tanyákat építettek.

A XIV. század végétől a XVIII. század végéig megszerzett erdőbirtokok közül *erdőpuszták*-nak nevezték a következőket: Csere, későbbi nevén Nagycsere (eredetileg délnyugati irányban nagyobb volt mint a múlt században), *Fancsika*, Pac (a XVIII. század előtt nyugati irányban még nagyobb területű volt), Haláp, Bánk és a törvényhatóságilag Szabolcs vármegyéhez tartozott külső erdőbirtok, Gut. Nagycsere kivételével történelmükben közös, hogy ezeken az erdőpusztákon a XVI. század derekán mindenütt, némelyiken még a XVII. században is, falvak állottak. Debrecen tartozékaivá csak a falvak elnéptelenedése, pusztulása után váltak. Nagycserét megint nem számítva, megszerzésük története is közös. A pusztabirtokokat a város kisebb részben *örökös jogon* megvásárolta, nagyobb részüket valamikori földesuraik leszármazottaitól, illetve e családok kihalása után a királyi kincstártól *zálogjogon* bírta. Később azután örökvétel vagy záloglévülés révén Debrecen az erdőpuszták tulajdonjogát is megszerezte. Az állandóan növekvő területű kaszálók és szántók részben 1818, részben 1854 után pedig a polgárok birtokába kerültek.

A debreceni erdőpuszták és a hajdan azokon állott középkori falvak történetére vonatkozóan alapvető és részletes kutatásokat végzett *Zoltai Lajos*, feltárt négy Árpád-kori templomot is.¹ Későbbiekben *Balogh István* egészítette ki

1 *Zoltai Lajos*: Debrecen és vidékének urai az Árpád-kor végén és az Anjou-korban 1200—1400 közt (Db. 1904. Klny. a Debreczeni Képes Kalendárium V. évf. továbbiakban DKK) — *uő.*: Régészeti ásatások. Haláp = Debrecen sz. kir. város Múzeumának Jelentései, továbbiakban DMJ, 1907. 26—29. — Ásatások a nagy- és kiscsuti templomhelyeken. = DMJ, 1913. 49—53. — *uő.*: Legrégibb határjárások és helynevek a debreczeni pusztákon. I. Szalók-Sámson. A Város. 1912. évf. 3. füzet 4—6. — *uő.*: Debrecen város határának kialakulása és birtokainak megszerzése. (Db. 1916. Klny. a DKK XVII. évf.) — *uő.*: Eltűnt és feledésbe ment helynevek Debrecen határában. = DKK XXIV. évf. (1923) 73—81. — *uő.*: Ásatások, Nagycsere-somai templomhegy. = DMJ 1924. 8—10. — *uő.*: Leletek. romok, régi följegyzések. Barangolások Debrecen határában. = DDK XV. évf. (1924) 65—73. — *uő.*: Települések. Egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV-ik századokban. (Db. 1925) — *uő.*: Debrecen vizei. Folyók, folyások, völgyek, erek, fokok. — Tavak, fertők, fenekek, laposok, mocsarak, rétek tiszták. Árkok, csatornák, gátak, kutak. (Db. 1935) — *uő.*: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. (Db. 1936) — *uő.*: Debreceni halmok, hegyek, egyéb mesterséges emelkedések, un. laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendák és hátak a város határában, valamint külső birtokain. (Db. 1938).

Zoltai eredményeit és ezen kívül feldolgozta az erdőpuszták betelepülését, a tanyasi gazdálkodást, valamint a vákáncsos erdőtelepítők életét.² Régészeti-történeti eredményeik részben kiigazítását és bővítését magam már 1970-ben elkezdtem, amikor a levéltár gazdag kéziratos térképgyűjteményéből az erdőpusztákra vonatkozóakat külön is tanulmányoztam. Rövid német, illetve magyar nyelvű birtoklás- és településtörténeti összefoglalást készítettem a jelenlegi megyénk területén állott XIII—XVII. századi településekről.³ 1981-ben pedig a Felsőtisza Erdő és Fafeldolgozó Gazdaság (FEFAG) által a Diószegi úttól kissé északra, nagyjából Fancsika és Bánk történeti határán megépített szép erdőpusztái bemutatóterem történeti kiállításához készítettem egy illusztrációkkal gazdagított ismertetőt az erdőpusztákról.⁴

Fancsika története külön is felkeltette érdeklődésemet. Részben a rá vonatkozó nagyszámú kéziratos térkép miatt,⁵ részben azért, mert a XVI. század hetvenes éveiben elpusztult falu történetében mutatkozott a legtöbb bizonytalanság a korábbi irodalomban. Zoltai Lajos az 1920-as években többszöri terepbejárása nyomán sem egyértelműen adta meg a középkori falu belsőségének, templomának és temetőjének helyét, Balogh István ugyancsak így.⁶ A falu pedig — a szomszédos Haláp-pal együtt — nem került be Jakó Zsigmond a török pusztítás előtti Bihar megye településtörténetét, birtoklástörténetét és demográfiai viszonyait feldolgozó alapvető munkájába.⁷ Kutatásaimnak újabb lendületet adott, hogy a FEFAG példamutató áldozatkészséggel fedezte 1982 nyár végén a fancsikai Árpád-kori templom régészeti feltárását, majd az év őszén a maradványok műemléki bemutatási szintre történő felfalazását.⁸ Jelen tanulmány bevezetésnek készült Fancsika falu középkori története teljes feldolgozásához.

* * *

Kutatott falunk Bihar megye északi részében feküdt, azon a Szabolcs vármegyével határos területen, melyet a korai források Nyír-nek neveznek.⁹ A falu határának kiterjedése a XV. század első felében még valamivel kisebb volt, mint a XVII. századi forrásokból és egy 1750 körül készült térképről megismert fan-

- 2 Balogh István: Adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez. A vákáncsosok. (Db. 1936) — *uő.*: A debreceni erdőpuszták betelepülése. (Db. 1936) — *uő.*: Adatok az Alföld középkori régészetéhez — Arch. Ért. 1953. 2. sz. 141—150. — *uő.*: Adatok az alföldi mezővárosok határhasználatához a XIV.—XV. században. (Debrecen határának kialakulása) = Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve III. (Db. 1976) Szerk.: *Gazdag István* 5—23.
- 3 Módy György: Entwurf der Siedlungsgeschichte des heutigen Gebiets des Komitats Hajdu-Bihar im 13. Jahrhundert. = Déri Múzeum Évkönyve 1968. (Db. 1970) — *uő.*: Hajdú-Bihar megye településtörténeti vázlata a tatárjárástól a hódoltság megszűnéséig. = Hajdú-Bihari kéziratos térképek (Szerk. Komoróczy György, Db. 1972.) 171—190. — *uő.*: Debrecen város titkos levéltárának iratai. = A helytörténetírás levéltári forrásai I. 1848-ig. (Szerk. Komoróczy György, Db. 1972.) 213—225.
- 4 Módy György: A debreceni erdőpuszták története 1945-ig (Db. 1981.).
- 5 Hajdú-Bihar megyei Levéltár (továbbiakban HBmL Térképtár. DvT 36, 88, 523, 533, 555, 630, 664, 679, 687, 753, 757, 765, 805, 822. számú kéziratos térképek.
- 6 Zoltai: Ismeretlen részletek. i.m. 109. — *uő.*: Debreceni halmok, hegyek. i. m. 19. — Balogh: Adatok. i. m. 147.
- 7 Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. (Település és népiségtörténeti Értekezések 5. sz. Bp. 1940.)
- 8 Ezen a helyen is őszinte köszönetet mondok a FEFAG, a Debreceni parkerdészet és az Erdőfelügyelőség azon munkatársainak, akik messzemenő támogatásukkal biztosították a fancsikai kutató munka sikerét. Illesse köszönet Takács Péter ny. építész-tanár munkatársamat, aki a templom-maradvány helyreállítását megtervezte és művezette.
- 9 Jakó i. m. 7, 16. — Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. A—Cs. (Bp. 1963) 569—570.

csikai erdőpusztáé. Ugyanis a XV. század második felében olvadt be végleg Fancsika külső határába a tőle északra fekvő, két elpusztult falu, illetve prédiom: *Szentjános* és *Latóháza*, későbbi nevén *Latótelek* határának nagyobb része. Az erdőpuszta első ismert, fent hivatkozott, térképe még ennek a két külön nevet viselő birtokrésznek a *teljes* területét Fancsikához veszi. Viszont a második leg-regebbi, 1773-ban készített térkép és ezt követően már a többi is Szentjános északnyugati területét Nagycsere részeként ábrázolja és Latóteleknek is csak a létai út melletti részét számolja Fancsikához.¹⁰ A falu XVI. századi határait szinte teljes bizonyossággal megrajzolhatjuk a fancsikai és bánki erdőpuszták 1774. július 20–21-én tartott határjárásáról szóló jelentés, valamint a szomszédos Bánk, Pac, Haláp és Nagycsere erdőpuszták XVIII. század végi térképei alapján.¹¹ Dolgozatom térkép-mellékletén feltüntettem azokat a helyneveket, melyeket a fancsikai erdőpuszta összes — tehát különböző korú — térképeiről és az írott forrásokból azonosíthattam. Az írott forrásokból 1750 előttről megismert helyneveket évszámmal láttuk el.

A táj, ahol a kora Árpád-kori falu megtelepedett, igen változatos. Ligetes erdők, rétek, vízállásos laposok, vízfolyások, hegy-nek nevezett dombok és alacsonyabb gerend-ek (hátak) szerepelnek a forrásokban. Fancsika északnyugaton a XV. század elején pusztásodott Szalóksámszon-nal és Debrecennel volt határos. A hármashatár összeszőgellése a debrecen-vámospércsi vasútvonaltól délre esett Nagycsere és Fancsika határán. Határdomb jelölte és itt volt a *Mihályrekeszi* nevű halászóhely, mint ezt Szalóksámszon 1347. évi határjárásából tudjuk.¹² Az 1744. nyári határjárás Pac és Fancsika határán, a debreceni Csere déli szélén indult „egy nagy bugjas tölgyfa” mellől. Innen mentek a *Nyáros* felé, majd a *Csőszők szállása* mellett a fancsikai-paci-bánki hármashatárig, melyet a *Bánki-folyás hegye* jelölt. Közélemben volt a *Csizmadia-telek*je határrész. Ezt én azonosnak vélem a fancsikai réteket felsoroló 1632. évi forrás egyik rétvéle — „az Marthon Parlagának kit hittek régen, most Czizmacziák birják és Seres Mihály.”¹³ Keleten, Bánk felől esett a diószegi és létai utak között a *Cigányok szállása* nevű hegy, a későbbi *Cigánytelek*. A létai út mellett Haláp felé a határ már a Halápon lévő Bika rétye melletti gerenden futott. Ezután következik az a határrész, melyről „az két *Bedéts*, *Bedétsfarka*, *Bedéts torkolatya*” elnevezéseket örökítették meg. Ez a későbbi *Bedecs rétye* vagy *Bedecs tisztája*. Már 1632-ben szerepel mint „Bedes réthe”. A megismert helynevek világosan mutatják, hogy itt egy két ágra szakadó vízfolyás húzódott. Emellett találjuk a *Kis Kőrösös*-t és északnyugatra a *Bodzás-telek* határrészt, valamint a *Vasusrét*-et. Északkeleten és északon Haláp, illetve Nagycsere felől volt a *Darvas rétye* és mellette az *Erdős rétye*. Ez utóbbit *Zoltai Lajos* az 1632-ben sorolt „Szent János laposa” réttel azonosította.¹⁴ Közélemben van ugyanis a *Szentjános hegye*. A létai út melletti részen van a Fancsikának legtöbb térképén feltüntetett *Latóhegy*, mely az elpusztult Latóháza — Latótelek település emlékét őrizte meg. Ettől keletre találjuk a *Bíró laposát*. Az 1744. évi határjárás két határdombot talál az *Ördögárok* északi ré-

10 *HBmL*. Térképtár. DvT. 38. és DvT. 36.

11 A határjárást Szilágyi Mihály szenátor végezte három társával és hét öreg pásztorember mutatta a határt nekik. — *HBmL*. IV. A. 1021/IV./f 77/299. — Haláp, 1771-ből: *HBmL*. Térképtár DvT. 30., Bánk, 1771-ből: *uo.*: DvT. 31. — Pac, 1771-ből: *uo.*: DvT 32. — Nagycsere, 1810-ből: *uo.*: DvT 216. számú térképek.

12 *Anjoukori okmánytár*. Codex Dipl. Hungaricis Andegavensis. (Szerk. Nagy Imre, Bp. 1887) V. 46—52. — Az egri káptalan a nádor ítélete alapján határjárás után Battyán-i Szalókfia Mihály fiával Péterrel szemben Újfalui Gáborfia Lukácsot iktatja be Szalóksámszon és még két falu birtokába. Mint szomszédos birtokosok jelen voltak néhai Debreceni Dózsa nádor Jakab és Pál fiai.

13 *HBmL*. IV. A. 1921/6/I/f. 150. sz. alatt: „Fanchikai Földön az mely kaszálló réthei az városnak vadnak... Ezeket connumerálta itt az Bíró Uram házánál Kasza János in anno 1632.”

14 *Zoltai*: Debrecen vizei. i. m. 10, 31.

szén Csere felől. Az Ördögárok térképen is fel van tüntetve. Fancsika és a Csere északnyugati határa alatt van a *Bájhegye* későbbi nevén *Bálhegye* s ettől nyugatra a *Temető domb*. A Bájhegye alatt feküdtek a *Bájbéli rétek*, illetve a *Báltisztája*.¹⁵ Ezek a helynevek mutatják, hogy a középkor végén a falu határának egész északnyugati részét a Báj-nak hívták, amit bizonyít több XVI. század végi adat is. Fancsika nyugati határa mellett volt található a *Búzástelek*. A létai és diószegi utak közé esett a *Gyilkosrét* s vele majdnem párhuzamosan a *Balaton folyása*.¹⁶ A diószegi úttól délre pedig a *Csenke-teleke* és a *Csorvászhegy* esett. A nagycsereai vizeket a *Gencsi folyása* és a *Szerencsi folyása* nevű erek vitték át Fancsikán, le Pac felé. A Szerencsi folyását a Cserén Szata folyásának hívták, Pacon pedig már Katika folyása volt a neve. Nem tudtam azonosítani az 1632-ben írt „*Kócz folyása*”, valamint „*az fanchikai gátnál*” levő rét, „*az Sikos réte, az Bodó réthe, az Fekethe réthe, az János György réthe, az Kerekes réthe*” helyét. Az azonosított Szent János alatti nagy rétről forrásunk a tulajdonos nevét is közli: „*az Jakucs örökös réthe*” megjelöléssel. Helyrajzilag a fancsikai gát-nál lévő rét és a Sikos réte értékesebb. Ezeknél ugyanis nem a korabeli gazda neve, hanem talán az ismert helyű Fancsikai folyásnál emelt gát helyét és egy Sikos (esetleg Csikos?) nevű folyás nevét őrizte meg a felsorolás, ami így végződik: „*Ezeken kívül kicsis rétek vadnak ugyan sokak*”¹⁷ Ez a helyrajzilag és gazdaságtörténetileg is felbecsülhetetlen értékű korai írott emlék is arról vall, hogy a XVI—XVII. századi Fancsika határán a ligetes erdők mozaikszerűen váltakoztak a kaszáló rétekkel, ami az állattartás jelentőségét hangsúlyozza. Véleményem szerint a debreceniek a fancsikai erdőpusztán a faállomány mellett elsősorban a kaszáló réteket hasznosították már a XVI. század közepétől.

Lássuk most, hogy hol is volt valójában a XVI. századi Fancsika falu belsősege. Bevezetésemben szoltam arról, hogy *Zoltai Lajos* és nyomában *Balogh István* ellentmondásosan határozták meg a faluhelyet, — látszólag. *Zoltai* 1925-ben megjelent összefoglaló településtörténeti munkájában a következőket írja: „(Fancsika) . . . később már templomos falu. Ezt a Horváth József kaszálójában lévő templomhegy téglatormelékei és faragott kockakövei látszanak igazolni.”¹⁸ A város határának kialakulásáról és birtokai megszerzéséről 1936-ban közreadott tanulmányában már pontosabb lokalizációt ad: „A falu a diószegi út északi (kiemelés tőlem) oldalán, Horváth József kaszálójában feküdt.”¹⁹ Utolsó várostörténeti munkájában egészen pontosan megadja az 1750 körül készült térképen feltüntetett *Fancsikai-telek* helyét: „A XVI. század vége felé (1570 körül) elpusztult Fancsika-falva templomának és belső telkeinek területe. Kies fekvésű nagy homokdomb, a diószegi alsó út szélén (kiemelés tőlem). 1923-ban Horváth József kaszálójához tartozott.”²⁰ *Balogh István* 1953-ban megjelent tanulmányában — *Zoltai* eredményeit az általa még nem használt oklevelek alapján pontosította és a terepet is újra bejárta — a következőket mondja Fancsikáról: „Je-

15 A múlt századi „nyelvészkedés” érdekes példaként említjük, hogy a Bálhegy és Báltisztása helyneveket Balkányi Szabó Lajos az ősmagyarok pogány Bál isten tiszteletével magyarázta, míg a Latóhegyet látó (tehát ör)-dombnak, vagy a „tűz-mahit papi, táltosi rendjéhez tartozó Látók és Nézők” neve emlékének (Debrecen helynevei. 100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szónyomozási magyarázata. Debrecen, 1865. 8, 30—31.)

16 A Balaton folyása nevére *Zoltai* ad érdekes és helytálló magyarázatot: a szláv származású Balaton szavunk aligha valamikor itt élő szláv népelemektől származik. — „Reá úgy ragadhatott e hivalkodó név, mint az újkerti homokbuckára a *Jerikó hegye* és a parlagi dombra az *Ararát hegye* elnevezés”. (*Zoltai*: Debrecen vizei, i. m. 6.) — Valóban, 1773. előtt semmilyen forrásban a Balaton folyása helynév nem szerepel, pedig szokatlan volta miatt nyilván feljegyezték volna.

17 Lásd a 13. sz. jegyzetet.

18 *Zoltai*: Települések i. m. 36.

19 *Zoltai*: Ismeretlen részletek, i. m. 109.

20 *Zoltai*: Debreceni halmok, hegyek, i. m. 19.

lenleg legnagyobb része erdő, a XVIII. századi térképen azonban az erdők között lévő egykori szántóföldek helyei még jól felismerhetők. A falu a mai Diószegi út *É.-i oldalán* (kiemelés tőlem) terült el (4967—4., 200—201 és 4. koord.). Templomának helye egy homokdombon, Horváth József kaszálójában van.”²¹

Valóban a fancsikai pusztá első térképén a Fancsikai-telek az úttól északra van, de több, későbbi térképen átnyúlik az úttól délre is. Így *Zoltai* és *Balogh* helytállóan írhatták, hogy a falu XVI. századi belsősége a Diószegi úttól északra is kiterjedt. Viszont a Templomhegy meghatározását téves útra vitték. A nagy homokdomb ugyanis az 1920-as években is a Diószegi úttól délre esett. Az *északi* szélén semmilyen dombot nem lehet ma felfedezni. Valóban Horváth József kaszálójában volt a domb 1923-ban (*Balogh* átvette *Zoltai* meghatározását), de egy, az 1910-es években készült térképről, mely a művelési ágakat, a tulajdonosok neveit, a parcellaszámokat és a tanyaszámokat is feltünteti, félreérthetetlenül megállapítható, hogy az úttól délre volt Horváth József apjának Horváth Istvánnak két parcellaszámon nyilvántartott szántója és a 82. számú tanyája. Tőle nyugatra rét, legelő húzódik egy vízjárta mélyedés két partján, mely ma is jól felismerhető.²² *Zoltai* terepbejárása idején még ezen a szakaszon megvolt a diószegi alsó út, ettől valóban északra esett a hatalmas kiterjedésű homokdomb. Az Árpád-kori falu temploma, temetője és belső telkei ezen helyezkedtek el. A népesség szaporodásával azután a falu áthúzódott arra a területre is, mely az újkori Diószegi úttól valóban északra fekszik. A középkori falu szántóterülete nyilván a belsőséghez csatlakozott. A Fancsikai-teleknek mind a Diószegi úttól északra, de különösen is a délre eső területéről XI—XVI. századi edénytöredékeket gyűjtöttek be a Déri Múzeumba. Amikor pedig a debreceni Béke Tsz. a fancsikai Templomhegyen többszöri tiltakozásunk ellenére homokbányát nyitott, a domb keleti és déli szélén sok sírt tönkre tettek a markológépek. De miért is nem ásatta meg *Zoltai Lajos* a fancsikai templomhelyet? Hiszen az erdőspusztákon feltárta Haláp, Soma és a két Gut Árpád-kori templomait. Feljegyzéseiből kiténik, hogy a Templomhegyen már az ő korában olyan nagymértékű beavatkozás történt (még gyümölcsös alá is rigolirozták egy részét), hogy valószínűtlennek tartotta az eredményes kutatást. Bánk templomhelyét ugyanilyen okokból hagyta el. Mai öregek visszaemlékezései alapján tudjuk, hogy még az 1910-es években is a falak egy részét téglanyerés céljából termelték ki.

De térjünk vissza a falu, illetve az erdőspusztá történetéhez. *Zoltai Lajos* Fancsika falu első írott emlékét Szalóksámson már idézett 1347. évi határjárásához köti. Feltételezi, hogy a Hontpázmány nemzetségbelieké volt, mint a szomszédos Szalóksámson, Szentjános és Latótelek is, mivel később „e nemzetségből kisarjazott Sztáryak és Bajoniak osztoznak, egyezkednek rajta . . .”²³ *Balogh István* részben *Zoltai* nyomán, részben két, Hontpázmánynembeli Szentjános-i birtokost megörökítő oklevelet idevonva, Fancsika korai birtokosait szintén e nemzetség között keresi.²⁴ *Zoltai* tévesen eredeztette a Bajoni-akat a Hontpázmányoktól. Tudjuk, hogy a Sártványvecse nemből származtak. Ami *Balogh István* két adatát illeti: 1289-ben Torna nevű birtokukat Debreceni Rophoin bánnak Szentjános-i Paznan fiait adták el. Ez a Szentjános nem a Fancsikától északra fekvő településsel azonos, hanem a Nagyváradtól nyugatra lévő Szentjános (Biharszentjános) faluval, melynek apátsága Keresztelő Szent Jánosról volt elnevezve. A tatárjárás után a ciszterciek kezén lévő nemzetségi monostor a Hontpázmányoké volt. 1322-ben pedig ugyanezen nembeli Benedek fia Péter adott

21 *Balogh*: Adatok. i. m. 147.

22 „Debrecen sz. kir. városnak halápi és nagycserei m. kir. erdőhivatalokhoz tartozó területei.” = 1 : 25 000. Színezett térkép, év nélkül. — A jelzett tanyatulajdonosok neve alapján 1905 és 1916 között készült. Déri Múzeum Adattára Régészeti Gyűjtemény.

23 *Zoltai*: Települések. i. m. 36, 54, 62.

24 *Balogh*: Adatok. i. m. 147.

át Ubulfia Mihály fiainak Lászlónak és Mihálynak valóban *Bánk* körül fekvő két birtokot — Miklóstelekét és Kozmatelekét — egy évi használatra. Ez a *Bánk* azonban nem a biharmegyei falu — pusztulása után a debreceniek bárki erdőspusztája —, hanem a Hontpázmány nembeli *Bánk-i Lökös* unokáinak szabolcsi faluja. A mai Kállósemjén határában állott.²⁵ A lokalizációban *Balogh Istvánt* az tévesztette meg, hogy az 1322. évi oklevélben nincs kitéve, hogy ez a *Bánk* település Szabolcsban van.

Falunk első említése a fent idézett 1347. évi határjárásnál jóval korábbi. 1273-ban a *Bajoniak* Heves vármegyében lévő *poroszlai monostorának földje*.²⁶ Ez a magyarázata a család itteni későbbi birtoklásának is, bár erre vonatkozóan XIV. századi adataink nincsenek. Fancsikát csak mint Pac és *Bánk* szomszédosát említik 1352-ben. Az 1363. évi adatunk már többet mond. Szabolcs megye Kállóban közgyűlést tartott a tolvajok és gonosztevők kiirtása tárgyában. Az esküdtek és a szolgabírák többek között gonosztevőknek mondták a *fancsikai Tamás varga* (sutor) Mihály, Péter és Miklós nevű fiait.²⁷

Fancsika és a vele északon szomszédos Szentjános és Latóháza-Latótelek XI—XIV. századi történetével részletesebben most nem foglalkozom. Ezt ugyanis csak az 1982. évi ásatás feldolgozásával együtt lehet elvégezni.

A XV. század első évéből újból egy határjárásnál találkozunk falunkkal. A váradi káptalan 1400. augusztus 25-én jelenti, hogy Zsigmond király parancsára megtartotta Pércsi Mike fia Mátyásnak Bánkon lévő szántóföldje (particula terre sue arabilis Bonch vocata) határjárását. A bárki birtok délnyugaton *Fancsikával* volt határos.²⁸ Sajnos, Fancsika birtokosát nem nevezik meg, mint ahogyan Haláp-nál megtudjuk, hogy az Debreceni János fia László birtoka. Különben itt jegyezzük meg, hogy a Debreceni család és adományából majd a városlakók az 1370-es évek és 1400 között a későbbi erdőspusztákot is birtokot szereztek, így az elnéptelenedett *Soma* (Nagycsere keleti részén feküdt), *Szata* (Nagycsere közép- és nyugati részén) határát, valamint *Latóháza-Latótelek* és *Szentjános* egy részét. Zsigmond király — mint akire a debreceni uradalom a Debreceni család kihalása után szállt — 1406 nyarán utasította Garai Miklós nádort és az uradalom tartozékain alkalmazott officialisait, hogy tilalommal és zálogolással ne háborgassák a debrecenieket a sorolt „régől fogva Debrecenhez tartozó usualis földek” használatában. Köztük van *Soma*, *Szatateleke* és *Latóteleke* is.²⁹ Utóbbi praediumot azonban nem találjuk meg az uradalom tartozékai között 1411-ben, amikor Zsigmond Debrecen és minden tartozékát Lazarevics István rác despotának adományozta, akitől Brankovics György örökölte.³⁰ Megtaláljuk viszont az 1406-ban nem sorolt *Szentjánost*. Nyilván a két praedium ekkor már egy birtokrész lett. A debreceniek által már régóta használt szatai, somai és *latóteleki* birtok határai körül bizonytalanság és vita lehetett. Amikor ugyanis a váradi káptalan 1437 februárjában nádori parancsra Téli Gábor fiát Pétert és Téli Antal fiait Berecket és Györgyöt beiktatta Szalóksámsom birtokába, Brankovics György és Debrecen ellentmondtak. Ezt azonban érvénytelennek tekintették.³¹ A káptalan a Tétiek részére 1438. június 4-én privilégialis alakban kiadta a beiktatásról való bizonyáglevelét és Szalóksámsom 1347. évi határjárásáról szóló ok-

25 A szentjánosi apátságra lásd Györffy i. m. 667—668. — A szabolcsi Bánkra lást *Anjoukori okmánytár* I. 402—403. és II. 35.

26 *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I—III. (Nagyvárad, 1883—84) II. 247—248.

27 *A nagykállói Kállay-család levéltára* I—II. (Bp. 1943) II. 13. és 111. Az 1086. és 1482. számú regesztlák.

28 *Szabolcsvármegye levéltárának mohácsi vész előtti oklevelei* (Nyíregyháza, 1901) 11—15. A III. és IV. számú oklevelek.

29 *HBmL*. IV. A. 1021/a. Meo. 11.

30 *A Zichy család okmánytára* I—XII. (Szerk. Nagy Imre, Nagy István, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál, Bp. 1871—1931) VI. 146—148.

31 *HBmL*. IV. A. 1091/a. ad Meo 27.

levelet, — ugyanis az ekkor már pusztabirtokot minden tartozékaival Brankovics Györgynek és Debrecen városának örökáron eladták 450 arany forintért.³²

Szalóksámszon esete bizonyítja a debreceniek állandó „terjeszkedését” a későbbi erdőpuszták felé. Fancsika falu és a már régen néptelen Szentjános pusztabirtok legközelebb csak 1451-ben kerül a szemünk elé. A Bajoni család ugyanis ez évben tart igényt mindkét birtok részeihez — korábbi vételre hivatkozva.³³ Ez pedig közvetlen bizonyítéka annak, hogy a XIV—XV. század fordulóján a Bajoniak *nem egyedüli* birtokosai falunknak. Így tulajdonképpen, korábbi álláspontomat módosítva, el kell fogadjam *Zoltai* és *Balogh* véleményét egy Hontpázmány nemből származó család itteni birtoklására. Akkor is, ha az általuk hivatkozott adatok — mint láttuk — nem a mi Szentjános, Latótelek és Fancsika településeinkre vonatkoznak. Ugyanis 1456. április 21-én Garai László nádor előtt Bajoni István és Sztári (Esztári) Imre fia Albert olyan szerződést kötnek, hogy magtalan haláluk esetén egyik a másiknak minden birtokát örökölje. Sztári Albert birtokai fel is vannak sorolva: *Esztár* falu fele a malommal, *Megyer* falu fele (a Sebeskörös balpartján állott, a török hódoltság alatt pusztult el), *Szentjános* falu (a Hontpázmányok régi faluja, a későbbi Biharszentjános) fele, *Marja* falu (Újmarja vagy Nagymarja, ma pusztá Kismarjától délnyugatra) negyedrésze, *Fancsika* falu negyedrésze, valamint *Szentjános* és *Latóháza* pusztabirtokok negyedrésze. Megtudjuk azt is, hogy ezeket a birtokokat Sztári Albert unokatestvérétől, a magtalan elhalt Batthyán-i Györgytől örökölte. Bajoni István birtokai nincsenek felsorolva, de a kölcsönös szerződés minden akkori birtokára és részbirtokára, s minden a jövőben szerzendő birtokaira vonatkozik.³⁴ A kölcsönös szerződés azon alapult, hogy Bajoni István apjának Györgynek Ohati Katalin és Sztári Albert apjának Imrénék ugyancsak Ohati lány, Elena volt a felesége. Ez a szerződés volt a kulcsa annak, hogy két nemzedéken belül a Sztáriak kisebb és az Ohati család hatalmas vagyona a Bajoniakra szállt.³⁵ 1461-ben, amikor Szepesi László alkormányzó hét fia megosztozott az ősi birtokon, Fancsikát még nem találjuk ezek között. Viszont az oklevélből megismerjük a falu akkori birtokosát — vagy egyik birtokosát — Fancsikai Miklóst. Ugyanis a Szepesiek *Boldogasszonyteleke* és *Telesteleke* nevű birtokainak egy része Fancsikai Miklósnál és Szováti Mihálynál volt zálogba.³⁶ Következő adatunk bizonyítja, hogy Sztári Albert még életében Bajoni Istvánnak adományozta az 1456. évi szerződésben sorolt birtokokat. 1464. április 24-én ugyanis Pálóczi László országbíró előtt örökösen átadta a mondott birtokokat, birtokrészeket. *Latótelek* most *Lacóháza* néven szerepel.³⁷ A kettős elnevezés esetleg a már korábbi debreceni birtokrész és az Esztári-Bajoni birtokrész megkülönböztetése is lehetett. A szomszédos Pacon ősi birtokos Szepesiek a XV. század második felében valahogyan részbirtokot szereztek Fancsikán. 1495. szeptember 4-én parancsolta meg II. Ulászló király a leleszi konventnek, hogy vizsgálja ki Szepesi Tamás panaszát Szepesi Demeter ellen, mivel több más hatalmaskodása mellett az ő Fancsika nevű birtokát elfoglalta és Demeter fia Tamás még most is birtokolja. A konvent a vizsgálatot megtartotta és megidézte az alpereseket.³⁸ Az ügy kimeneteléről nincsenek adataink. A század végén más kisebb birtokosnak is része volt

32 *HBmL.* IV. A. 1021/a. Meo 26.

33 *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. (Bp. 1890) 629.

34 A nagy-károlyi gróf *Károlyi család oklevéltára*. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. Sajtó alá rendezte *Géresi Kálmán* I—V. (Bp. 1882—1897) II. 309—310.

35 Az Ohati és Bajoni család kapcsolatára lásd *Módy Görgy*: Egyek a török hódoltság koráig. = Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV. (Szerk. *Nyakas Miklós*, Hajdúböszörmény, 1980) 182.

36 *HBmL.* IV. 1021. d. D. 211.

37 *HBmL.* Okl. Gy. 223. sz.

38 *HBmL.* IV. A. 1021/d. 10. Kápt. más. 96.

falunkban. Ugyanis a váradi káptalan 1499. március 13-án állította ki a bizonyítványt, mely szerint Szántai Pártás Imre a Fancsikán lévő egy jobbágytelkét zálogba adta 40 arany forintért Solymosi Lászlónak. Megtudjuk azt is, hogy ez a birtokrész korábban Cibakházi Szaniszlónál és ugrai Mezőgyáni Gergelynél volt zálogban.³⁹ Ennek a Szántai Pártás Imrének a felesége Guti János Anna nevű leánya volt. Anna apja és fiútestvérei a két Guton birtokosok.

II. Lajos király 1517. őszi elején adott parancsot a budai káptalannak, hogy Bajoni Miklós két fiát Jánost és Benedeket nova donatio (új adomány) címén iktassa be a bajoni uradalom összes tartozékaiba. Következő év júliusában jelentette a káptalan a királynak, hogy a beiktatást ellentmondás nélkül végrehajtotta.⁴⁰ Fancsikát megtaláljuk a birtokok között, de sem Latóháza-Latótelek, sem Szentjános nem szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy a két pusztabirtoknak a Bajoni család kezén maradt részei beolvadtak Fancsika határába, külön már nem volt szükséges ezeket megnevezni. Nem tudjuk, hogy mi módon — feltehetően a Szepesi részen — valamikor az 1520—30-as években a távolabbi falvakban sok birtokkal rendelkező Parlagi család is szerzett részirtokot Fancsikán. 1540. november 27-én jelentek meg ugyanis a leleszi konventnél Böszörmény-i Parlagi Bertalan özvegye Báthory Orsolya és Gyula-i Ispán Gál özvegye Krisztina asszony és 400 arany forintért Báthory András szabolcsi és szatmári főispánnak és testvéreinek Györgynek és Miklósnak zálogba adták Parlagi Bertalannak azokat a szabolcsi és bihari birtokokat, melyeket a két asszony a Báthory Andrásról korábban kapott 200 arany forintért váltott magához. Báthory András hitbér, hozomány fejében is tartozott Orsolya asszonynak 200 arany forinttal. A birtokrészek eredetileg néhai Parlagi Miklósé és Ferencé — Bertalan testvéreié — voltak, de hűtlenségbe esésük miatt azokat Szapolyai János király elkobozta és Balkányi Balogh Ferencnek adta. Tőle váltották meg a korábban kölcsönként 200 forinttal. A sorolt birtokok és részirtokok között van *Fancsika* is.⁴¹ A későbbiekben azonban sem a Báthoryakkal, sem a Parlagiakkal falunk földesurai között nem találkozunk.

A mohácsi csatavesztést követő első évtizedekről forrásaink hallgatnak. Bár Szolnok várának elfoglalása után Bihar vármegye nyugati része is kénytelen volt vállalni a hódoltság adót, 1554-ben és 1555-ben nem találjuk Fancsikát a hódolt falvak között. Az 1552. évi dicalis conscriptio szerint 14 jobbágytelke volt és 5 zsellér lakosát írták össze. 7 portája volt Bajoni Ferencnek, a többin Halmosi György és Olgyai José osztoztak.⁴² A falu lélekszámát kétszázra becsülhetjük. Sem a Szepesieket, sem a Báthoryakat nem említi az összeírás. 1552-ben Fancsika papját is említi. 1 forintot fizetett a tridenti zsinat költségeire.⁴³ A falu ezután a lassú elnéptelenedés útjára került s húsz év múlva a török teljesen elpusztította.

A következő évből való adatunk nem birtokosokról, hanem a faluról szól. A debreceni magisztrátus előtt 1553 tavaszán eskü alatt tisztázta magát a szováti Pósa Péter nyolc társával, hogy nem bűnös egy *fancsikai* asszonynak az erőszakos elhurcolásában. Kijelentette, ha legközelebbi alkalommal is latrok között fogják el, minden törvénykezés nélkül feje vétessék.⁴⁴ Az 1553. június 13-án kiadott bizonyítványában a váradi káptalan özv. Esztáry Jánosné Szepesi Sára vallomására tanúsítja a Sztári Imre és Bajoni István között 1456-ban kötött meg egyezést. Az átírt oklevélben a Sztáriak birtokai között szerepel Fancsika rész-

39 *HBmL.* IV. A. 1921/d. 4. Kápt. más. 94.

40 *HBmL.* Okl. gy. 415, 422. sz. oklevelek.

41 *HBmL.* IV. A. 1021/d. Kápt. más. 15/96.

42 *Zoltai:* Ismeretlen részletek. i. m. 18—19.

43 *Schematismus historicus venerabilis diocensis Varadiensis Latinorum.* (Nagyrárad, 1896) 277.

44 *HBmL.* IV. A. 1011/a. 1. Libellus conclusionis et certificationis variarum causarum 1547—1557. 442/4.

birtoka.⁴⁵ 1566-ban a Bajoni család fiágon kihalt. A falu még utolsó éveit éli, amikor a debreceniek megszerzik első birtokukat a fancsikai határban. 1569. május elején Szilágyszegi Pál — a Szepesi családból leányágon leszármazott felesége révén lett itt birtokos — 32 arany forintért zálogba adott Debrecennek egy darab erdőt — *Középerdő* — és még emellett „a fancsikai Bájban egy darab rétet erdejével, amelynek határa kezdődik a szállás végén és kimegy a halápi útra, onnét ismét amely út a Bájból kijön a város határára”.⁴⁶ A falu a speyeri szerződés évében, 1570-ben még 15 portával szerepel.⁴⁷ Csukat Péternek 1573. május 8-án Debrecenben kiállított bizonyosságlevele derít fényt ennek a Szilágyszegi-részbirtoknak a körülményeire. Szilágyszegi Pál fancsikai birtokából néhány évvel korábban egy részt zálogba adott Lukács Istvánnak, a bajomi vár kapitányának. Ezt Csukat Péter magához váltotta s Szilágyszegi Pál maradék részeivel együtt zálogba vette „az Bájjal egyetemben, az Kardos Klára asszony földétől megválva, mely az Bájba vagyon, és ez képen az egész Szilágyszegi Pál része mindenestül fogva, én kezembe és az én birtokomba volt...” Csukat új zálogoslevéllel ezt a birtokot „szántóföldeivel, szénaréteivel, folyásaival, hegyeivel, völgyeivel, erdejével...” 50 forintért Debrecennek elzálogosítja, fenntartva azt, hogy Szilágyszegi felesége vagy gyermekei kiválthatják.⁴⁸

Úgy véljük, hogy Fancsika falut 1572-ben vagy 1573. év elején érte a török támadás, melynek következtében életben maradt lakosai szétszéledtek, a falu és temploma pusztulásnak indult. Tudjuk, hogy 1573-ban a gyulai bég csapatai Debrecentől keletre-délkeletre egészen Érmihályfalváig elkalandoztak, mindenütt fosztogatva, gyűjtogatva a falvakat. 1561-ben már pusztabirtoknak írták déli szomszédját Pacot. Bizonyos, hogy 1573-ban Fancsika már nem volt néptartó hely, hiszen a szolnoki szandzsák újonnan szervezett debreceni náhie-jének 1572—1573.évi defterében (adójegyzék) nem szerepel, ugyanakkor keleti szomszédjait Bánkot és Halápot ott találjuk.⁴⁹

Lukács ispán 1576 tavaszán a kezében maradt Nagy István és Bodó András-féle zálogos rétet 28 forintért Debrecennek elzálogolta, és a közben megözvegyült Szilágyszegi Pálné Pribék Éva a férje által 1569-ben zálogba adott Középerdei erdőt és rétet 1577 elején örökáron eladta a városnak 37,50 forintért.⁵⁰ Ez volt tehát a debreceniek első örökvétele Fancsikán. De ekkor már a falut „régén” pusztabirtoknak tudták. Gáspár Lőrinc debreceni esküdt ez évben vallja, hogy a fancsikai földön régi törvény és szokás szerint a marha Szent Mihálytól Szent György napig szabadon járt, ezután tilalmas a föld.⁵¹ Ettől kezdve Debrecen városa zálogolással, majd örökvétellel igyekezett minél többet megszerezni a fancsikai határból. 1581-ben Kardos Miklós egy erdőrészt és rétet adott zálogba 41 forintért (ugyanakkor egy erdőt Bánkon is).⁵² Pribék Éva, aki közben Miskolci Csiszár Jánosné lett, ugyan a korábban zálogolt fancsikai részeket, a Kardos-félével együtt 1582-ben 142 forintért visszaváltotta, mégis 1584-ben „teljes fancsikai földét” 350 forintért eladta a városnak.⁵³ Így a valamikor Szepesi birtokrésznek a Szilágyszegi vonalon örökölt összes részei az 1569. évi zálogolás-

45 *HBmL.* IV. A. 1021/d. 13. Kam. más. 34.

46 *HBmL.* IV. A. 1021./I. f. 1./58.

47 *Lukinich Imre:* Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541—1711. (Bp. 1918) 133.

48 *HBmL.* IV. A. 1021/I./f. 1./68.

49 *Velics Antal—Kammerer Ernő:* Magyarországi török defterek I—II. (Bp. 1886—1890.) I. 213. s. köv.

50 A Bodó család részére Báthory Miklós országbíró 1573. június 5-én bizonyáglevelet adott a Bajoni és Pásztói család birtokaira kötött megegyezés hozzájárulásként. *HBmL.* IV. A. 1021/d. 13. Kam. más. 44. — Továbbiakra lásd: *HBmL.* IV. A. 1021 IV. f. 77/294.

51 *HBmL.* IV. A. 1021/I. f. 1/68.

52 *HBmL.* IV. A. 1021/IV. f. 77/294.

53 Lásd az 52. sz. jegyzetet.

sal elkezdve 1584-el bezárólag immár örök áron Debrecen kezére kerültek. A valamikori Bajoni részt, annak ellenére, hogy a pusztabirtok 1594-ben nem szerepel a bajomi vár tartozékainak összeírásában,⁵⁴ 1608-ban, amikor a várat és uradalmát Nagy András hajdúkapitány tartotta kézben, majd 1615-ben is ott sorolják a bajomi vár tartozékai között Petneházy István borosjenői kapitány és zarándi főispán birtokaként.⁵⁵ Valószínűtlennek tartjuk, hogy a valamikori Bajoni részre népesség tért volna vissza az 1572 körüli pusztulás után egy nemzedékkel. Arra kell gondoljunk inkább, hogy Nagy András és Petneházy megadómanházásokor felsorolták a bajomi vár összes valamikori tartozékait, a pusztabirtokokat is, a jogigény miatt.

A XVII. században azután az 1552-ben megismert Olgvai család részét, mely később a Körösi-eké lett, 1614-ben, illetve 1634-ben magához váltotta a város Ramocsai János özvegyétől Körösi Sárától 80 forintért, illetve Kapronczai Anától 280 forintért. 1627-ben pedig a valamikori Szepesi birtoknak a Szilágyszegein kívüli, nagyobbik részét Becski László 166,66 forintért adta zálogba Debrecennek. A Becskiek leányágon származtak a Szepesi családtól. Ez évben boldogfalvai, szováti, ebesi, szepesi, paci és bodóházi összes részbirtokukat is zálogolták a városnak. Láttuk, hogy ezek az évtizedek a nagy birtokszerzés ideje. Becski László gyermekei György és Zsuzsánna, Melith Györgyné rövid ideig tartó visszaváltás után 1659-ben újból Debrecennek zálogosítják el a fent írt birtokokat, Fancsikát 83,35 forintért.⁵⁶

A város intézkedései között a XVII. század második harmadától egyre sűrűbben találkozunk olyanokkal, amelyek az erdőpusztákra, köztük Fancsikára vonatkoznak. 1642-ben tanácsi határozat mondja ki, hogy a Nagyerdő, Apafája, Csere és *Fancsika* erdeiben tüzet előidéző személyeket fővesztéssel kell büntetni. 1651-ben megerősíti a tanács azt a régi és bevett szokást, hogy az erdőcsöszök a kidőlt szárazfából részesedhetnek, azokat saját céljaikra használhatják. Öt évvel később úgy rendelkezik a debreceni tanács, hogy a fancsikai, piaci, cserei erdőcsöszök közvetlenül a főbíró rendelkezése alatt álljanak, — „Mivel a pásztorok mind maguk haszná keresésével s mind vigyázatlanságokkal” Pacon és Fancsikán nagy pusztítást végeztek. A jövőben az erdőt károsító pásztorok büntetése egy forint lesz. A pusztítás nagy lehetett, mert 1657-ben a tanács mindkét erdőben megtiltja a fakitermelést, a tilalom megtartásáért az erdőcsöszök felelősek.⁵⁷ De úgy látszik, sokszor ebre bízták a hájat, mert az 1669. év elején a paci és fancsikai két erdőcsösz, mivel az erdők állományát megdézsmálták, a tanács ítélete hóhér által a városból kiűzeti.⁵⁸

A század vége már úgy köszöntött be a fancsikai erdőpusztán, hogy Debrecen az utolsó birtokrészt is zálogolta. A valamikori Bajoni rész örököse losonci Bánffy Gábor 1671-ben a XVI. századi falu határának mintegy egyharmadát kitevő részét 75 forintért zálogba adta a városnak.⁵⁹ A család kihalta után Debrecen a kincstártól vette ezt zálogba, majd 1854-ben örökáron megvette. A valamikori Szepesi részbirtok, az 1771-ben Rozgonyi Pál (anyai ágon birt örökösödési jogot a Becski vagyonhoz) által indított zálogkiváltóper befejeztével, új-

54 *Módy György*: Adatok a bajomi vár tartozékainak történetéhez. = Hajdúsági Múzeum Évkönyve I. (Szerk. *Bencsik János*. Hajdúböszörmény, 1973.) 49. sköv.

55 *HBmL*. 1021/d. 13. Kam. más. 55. — *Lukinich* i.m. 346.

56 *HBmL*. IV. A. 1021/IV. f. 77/294.

57 *HBmL*. IV. 1011/a. Protocollum oppidi Debreczeniensis 8—13. 1618—1652.: 1642. febr. 1. pag. 976. — 1651. jan. 7. pag. 262. — *uo.* 14—25. 1656—1705.: 1656. jan. 24. pag. 13. — 1657. jan. 20. pag. 156. — 1657. jan. 25. — pag. 159.

58 *HBmL*. IV. 1010/a. Protocollum oppidi Debreczeniensis 14—25. 1656—1705.: 1669. febr. 7. pag. 459.

59 Losonci Bánffy Klára végrendeletéről — melyben Fancsika birtok is szerepel — 1615. május 5-én adott a gyulafehérvári káptalan bizonyáglevelét. — *HBmL*. IV. A. 1021/d. 2. Kápt. más. 93. p. — A zálogbaadásra lásd: *HBmL*. IV. A. 1021 IV/f. 77/294. — A Bánffy részt 1818-ban 3633 conv. forintra becsülték.

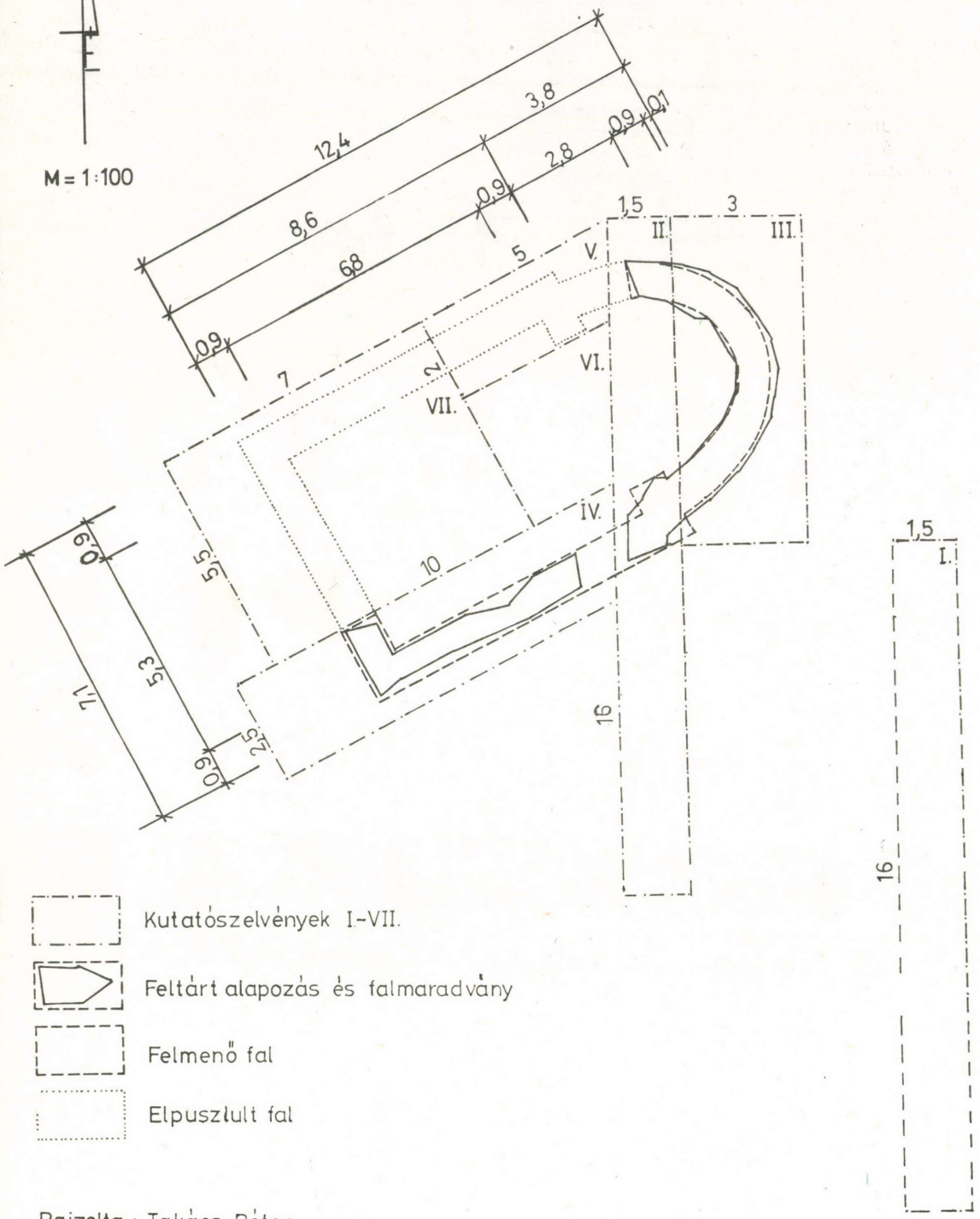
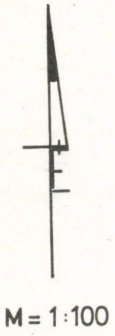
ból a város kezére került, és örök adásvételi szerződéssel 1818-tól 1860-ig a debreceniek meg is vásárolták.

A fancsikai erdőpuszta történetének, a város erdőgazdálkodásának, a legeltetésnek, majd a tanyák betelepülésének vizsgálata már nem e tanulmány feladata.

* * *

Tanulmányom készítésével egyidőben folyt 1982 augusztusában a templomhely kutatása. Sikerült fellelni a kisméretű (hajó belső h.: 6,8 m, szentély h.: 3,8 m, hajó sz.: 5,3 m), félköríves szentélyű templom szentélyének, déli falának és a nyugati fal ehhez csatlakozó maradványait. Az alaprajz, a méretek és a falazási technika ismeretében úgy véljük, hogy a XII. század közepén épült. Ezt erősíti a templom körüli temető déli részén egy feldúlt sírból előkerült S-végű hajkari-ka és egy másik sír földjében lelt III. Béla (1172—1196) korai veretű rézpénze. Bizton mondhatjuk, hogy a falu az első okleveles említés — 1273 — előtt egy évszázaddal már templomos hely volt. Az ásatás feldolgozásával együtt világítjuk meg Fancsika valamint Szentjános és Latóháza XI—XIV. századi történetét is.

FANCSIKA - TEMPLOMDOMB
 KORA-ÁRPÁDKORI TEMPLOM FELTÁRÁSA
 1982. AUGUSZTUS 9-31.

Rajzolta : Takács Péter,
 Tarsoly László

György Módy

FANCSIKA, EIN ENDE DES XVI. JAHRHUNDERTS ZERSTÖRTES
NORDBIHARISCHES DORF

Neben den in Jahrhunderten entstandenen riesigen Gemarkungen Debrecens wurde das von der Stadt östlich gelegene sandige Waldgebiet als gesonderter Besitz verwaltet. Von den in stadtbereich befindlichen Waldbesitzungen wurden die folgenden als Waldpußta (erdőpuszta) bezeichnet: Csere, *Fancsika*, Pac, Haláp, Bánk und Gut. Ihre geschichtliche Gemeinsamkeit besteht darin, daß hier mindestens bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts überall Dörfer bestanden, einige noch bis ins XVII. Jahrhundert. Das Gebiet wurde erst nach der Zerstörung der Dörfer in Debrecener Besitz übernommen. Die vorliegende Studie zeichnet die Geschichte der einen Waldpußta bzw. des dort bestanden mittelalterlichen Dorfes *Fancsika* vom XIV. bis XVIII. Jahrhunderts auf. Die Gemarkungen des mittelalterlichen *Fancsika* sind bekannt aus einer im XVIII. Jahrhundert entstandenen handschriftlichen Landkarte und einer Gemarkungsbeschreibung aus dem Jahr 1744. Das Dorfinnere lag an beiden Seiten der heutigen Diószeger Straße. Die Kirche aus der Arpadenzeit, der die Kirche umgebende Friedhof ist auf der linken Seite der Diószeger Straße — auf einem Sandhügel — zu finden. Der Verfasser begleitet — nach einer Zusammenfassung der sich auf *Fancsika* beziehenden Geschichtsforschung — die Geschichte der Besitzungen und Ansiedlungen, beginnend mit der ersten urkundlichen Erwähnung im Jahre 1273. bis ins XVII. Jahrhundert.

Das Dorf entstand zwischen Waldauen in einem abwechslungsreichen Gebiet, wo im Mittelalter viele Gewässer von Nord nach Süd flossen. Der größte Teil der Felder schloß sich unmittelbar an den Dorfkern an, die Waldlichtungen dienten als Miesen. Die ersten Gutsherren der Siedlung waren die Familien Bajoni und Sztári (Esztári), ab Ende des XV. Jahrhunderts dazu die Familie Szepesi, auch einigen anderen gelang es, kleinere Teilbesitzungen zu erwerben. Die Debrecener verschafften sich schon vor der Zerstörung des Dorfes eine Wiese und einen Wald, durch das Pfandrech im Jahre 1569. Vermutlich im Jahre 1572. zerstören die Türken das Dorf und innerhalb eines Jahrhunderts erwirbt die Stadt die gesamten Fluren des Dorfes, entweder durch das Pfandrech oder über das Erbrech. Auf den *Fancsikaer* Ländereien lassen die Debrecener grasen, es entstehen für die Hirten Winterquartiere, der Wald wird nutzbar gemacht. Vom zweiten Viertel des XIX. Jahrhunderts an werden auch Einzelgehöfte zur landwirtschaftlichen Bearbeitung gebaut. Die der Studie beigefügte Karte stellt die *Fancsikaer* Örtlichkeiten nach Urkunden und handschriftlichen Plänen dar. Im Jahre 1982. legte der Autor die Überreste der kleinen romanischen Kirche aus dem XII. Jahrhundert frei. Zusammen mit der Aufarbeitung der Ausgrabung werden die Forschungsergebnisse auch die frühere Geschichte des Dorfes ergänzen.

